

ти далі: нові ідеї, узагальнення, нові підходи, перспективи тощо — усе те, заради чого ми тут і зібралися, тобто розвиток науки, якій ми присвятили своє життя. Інститут історії України обов'язково видасть матеріали конференції.

Від імені Інституту історії України хочу подякувати всім, хто взяв участь в конференції. Від імені учасників конференції хотів би хотів би подякувати Олександрові Андрощукові, Олександрові Коляструку, Олені Заплотинській, Софії Грачовій, Вікторії Радиці — співпрацівникам відділу новітньої історії і політики, які взяли на себе організацію конференції, присвятивши свій час та чималі зусилля усім нам (аплодисменти аудиторії). Я зичу всім успіхів у вашій роботі і висловлюю сподівання, що невдовзі ми зберемося для нових дискусій.

ДОДАТКИ

Додаток 1 Доповідь К. Гломозди

Костянтин Гломозда (Київ)

Школа іншування: чужі серед своїх у сучасній українській історіографії

(текст доповіді, авторська редакція)

Автори попередніх матеріалів переконливо показали, що для будь-якої сучасної історичної праці іншування, загострення конфліктної ситуації за полярними категоріями, є не просто виявом «несмаку», а вельми істотною вадою. На жаль, ця вада досі відчутна у вітчизняній історичній літературі.

Межу між історією як критичною дисципліною й історією дидактичною, підставою історичної пам'яті²²⁸, вже нібито й проведено, але цей кордон раз у раз порушувано. Через те висновок дослідників «школи іншування» у підручниках²²⁹ стосується і значних масивів літератури наукового характеру. За підсумком С. Плохія, в Україні склалося чотири групи «практиків історичної професії»: відносно нечисленні історики радянської формації намагаються пропагувати ідеї східнослов'янської спільності; дещо більша група обстоює позиції міжвоєнної державницької історіографії; «невеличке, але визначне коло практиків», відкинувши застарілі постулати й догматизм, пропагує етос фаховості й нові підходи; натомість, більшість об'єдналася під прапором національної парадигми.²³⁰ Постає «парадоксальна ситуація, коли ті дослідники на пострадянському просторі, які не працюють в жанрі національного нарративу, і в цьому сенсі складають частину main-stream у світовому масштабі, суть маргіналами у власних академічних структурах, які, у свою чергу, маргінальні стосовно світової історіографії».²³¹

Цілком можливо, що завдання довершення національного нарративу, до якого апелює ця більшість, справді має бути кінець-кінцем реалізоване. Але й рецепт уникання іншування та кількох інших хиб мобілізаційної історіографії досить відомий, і полягає «у нагадуванні банального постулату: історик не судить, а намагається зрозуміти своїх героїв, неупереджено вислуховуючи і

вбивцю, і його жертву, бо для нього обидва є рівноцінними суб'єктами минулого».²³² З численних причин, обговорюваних протягом цілого періоду незалежності України у спеціальній літературі²³³, українська історична наука та громадськість загалом не готові облишити цю «неконвенційну», але потужну й привабливу зброю. Це справедливо і щодо авторів наймолодшої генерації. Так, наприклад, В. Черепанин наполягає на тому, що «будь-яка історія буде тенденційною. І в межах незалежної держави надзвичайно важливо те, чиєю саме є ця тенденція», і цитує за С. Плохієм формулювання завдання національних будителів за Ентоні Д. Смітом. Однак при цьому з подвійного завдання («мусять дати своїм народам славу минувшину, легітимізуючи їхнє прагнення до автономного або незалежного політичного існування, і водночас зробити це в академічній манері, щоб історичний родовід нації визнали сусіди») виходить цілком *унітарне* («показати в академічній манері, що існує «золота доба», «славна минувшина народу», таким чином легітимізуючи прагнення останнього до незалежного політичного існування»).²³⁴ Академічна манера, відтак, набуває кардинально іншого сенсу, а засада «визнання сусідами» стає цілком необов'язковою.

Наступною засадою академічності нового нарративу мало б стати ретельне уникання нежиттєздатних взірців застарілих історіографічних традицій, зокрема, радянської. Вони, натомість, залишаються потужним джерелом стереотипних кліше.²³⁵ Радянська історіографія широко застосовувала метод іншування, визнаючи «народом» лише «поневолені класи» чи то пак прихильників Влади Рад. Рудименти цього підходу зараз «видно в оцінках іноземних «окупантських» держав та еліт»²³⁶. Якщо врахувати, що в принципі «беззаперечно «свій суб'єкт» ідеалізується у порівнянні з іншими подібними суб'єктами» кожною особою чи спільнотою, а сформовані на цій підставі стереотиби «виступають елементом «незаперечної» історичної істини в оцінці «інших» та «інакших»»²³⁷, то потенціал іншування справді сам по собі невичерпний. Якщо «процес пішов» у подоланні агресивних стереотипів сприйняття Польщі й поляків²³⁸, то стосовно татар ксенофобія, схоже, тільки наростає.²³⁹ Вона не залишається непоміченою, і це створює ґрунт для сподівань на знешкодження вади. В усякому випадку, Я. Грицак мав змогу зробити висновок, що в літературі пострадянської доби мало помітні «систематичні агресивні характеристики інших етнічних груп чи чужинців», а негативні образи пов'язуються головним чином з державами-«гнобительками» чи певними класами.²⁴⁰ Між іншим, такі «зарезервовані» образи

містять у собі чимало небезпек, так би мовити, на додачу. Адже, долаючи ксенофобію стосовно «інших», варто було б водночас чи навіть спершу припинити іншувати «своїх». Як слушно зауважив тут Г. Касьянов, у рамках національного нарративу «Іншими (при чому саме з негативною конотацією) можуть стати і власні співвітчизники». На жаль, таке іншування «своїх» давно вже є не лише можливим, але й цілком дійсним для української історичної літератури якнайрозмаїтішого призначення — від паранаукової публіцистики до академічних студій.

Панівну парадигму нібито змінено, але новітня «антирадянська» її модифікація, як відомо численним дослідникам української історіографії, теж хворіє на брак сучасної науковості. За радянською версією історії України, життя в певному населеному пункті чи місцевості починалося із утвердженням там Радянської влади. За деякими різновидами новітньої версії, життя там по цій події закінчувалося, й починалися страждання. До найважливіших проблемних напрямків сучасної вітчизняної історіографії В. Голубко в підсумковій праці відносить дослідження України в роки Другої світової війни, українського національно-визвольного руху середини—кінця ХХ ст., радянського тоталітарного режиму в Україні, проблеми українсько-польських стосунків, становлення та розбудови Української держави по 1991 році та похідних аспектів.²⁴¹ Схоже, що розробка практично кожного із зазначених аспектів тією чи іншою мірою стає полем іншування і співвітчизників, і сородичів.

В основі специфічно українського іншування лежить своєрідна генералізація частини — надання частині значення й рис цілого і відчуження тих частин цілого, що не мають генералізованих ознак. «...Політизація досліджень історії України 40–90-х років ХХ ст. витворила її образ як «воюючої» країни, народ якої вважав головним своїм завданням здобуття державної незалежності, що, на наш погляд, не відбивало всієї багатоманітності суспільних процесів. Адже за такої ситуації всі інші питання — соціально-економічні, етносоціальні, соціопсихологічні, культурні тощо — хоча й розглядалися, але майже виключно з позицій національно-державницького руху».²⁴² В історичній дійсності реалізувалася можливість для «певної вужчої групи» перебрати на себе «цілісний національний образ» (і при цьому постати для сусідів таким ворожим «іншим», який визначав відношення цих сусідів до цілої нації)²⁴³; ясна річ, що історіографія, яка вважає себе зобов'язаною обстоювати історичну гідність такої групи, здатна далі виходити саме з такого змісту перебраного образу. У ролі

вужчої групи, з якою ототожнювано поняття «українці», у масовій свідомості можуть виступати ті, «хто розмовляє українською мовою», а в історіографічній традиційній схемі тему національної історії звужувано до «життя й діяльності україномовної та національне свідомої еліти».²⁴⁴ Якщо національна парадигма історії бере до уваги виключно «носіїв національно-визвольних прагнень на українських та польських землях, а також в емігрантських колах», тобто «ті політичні сили і верстви населення, що їх підтримували, котрі мріяли по завершенні війни жити у власних суверенних державах»²⁴⁵, то така парадигма, власне, перестає бути національною і потребує іншого визначення. Якщо йдеться про «селективне, але не завжди загальновизнане» звертання до історії, не про реалії минулого, а «про систему понять, які підлягають запам'ятовуванню, — поняття, конститутивних для групи», про міф, що стає «способом інтерпретації з характерною просторовою і часовою референцією, який керує спогадом»²⁴⁶ — то йдеться не про національну парадигму, а про націоналістичну, яка прагне так само ототожнитися з першою, як «політичні сили і верстви» з цілою нацією.

Для уникнення «іншування своїх» у сучасних умовах важливо пам'ятати: «український проект» був одним із багатьох, що змагалися між собою на українських етнічних землях. І перемога цього проекту не була визначеною наперед»²⁴⁷. Автор цього нагадування, Я. Грицак, вбачає у сучасній Україні «поле битви між двома версіями української історії... — радянська версія та українська традиційна версія», і зазначає, що вони мають «регіональне ходження»²⁴⁸. Зауваження щодо численності проектів у минулому і версій історії зараз є цілковито слухним. Але з цього ж самого тексту бачимо, наскільки звичним стало означення як «українських» одного з проектів і однієї з версій. Маємо щось на кшталт «традиційного» привнесення елемента іншування, яке є начебто цілком зрозумілим і загальноприйнятним, але не може не задавати тон обговоренню й порівнянню, згори обмежуючи аргументацію учасників дискусії, і, не виключено, взагалі снагу до можливого дискутування.

Подібне спадає на думку, зокрема, через відсутність послідовного чи відвертого представлення «радянської» чи «російсько-советської» версії у сучасному синтетичному вигляді. Дослідивши узагальнюючі праці з історії України, В. Яремчук дійшов висновку, що наявні синтети «становлять сучасну інтерпретацію національно-державної парадигми історіописання», у межах якої можливе існування відмінних версій. Але ці версії теж мають своє-

рідне «регіональне ходження». «Академічний» синтез вузько-етнічніший і містить дещо пом'якшені радянські історіографічні конструкти (зокрема щодо Великої Вітчизняної війни), натомість «львівський» синтез «все-ж віддає данину «поліетнічному» баченню, відзначається державоцентризмом і прагненням до легітимації візії сучасної України з погляду національно-демократичних сил».²⁴⁹

Суперечливість візії минулого пов'язана з поляризацією суспільства, існуванням подвійних ідентичностей, у чому можна бачити як «реальну небезпеку для існування самої держави»²⁵⁰, так і перспективи своєрідного бінаціоналізму з відповідними етнічними міфами.²⁵¹ Існування політично обмежених візій історичного синтезу змушує сучасних авторів ставити історіографічні завдання теж у щиро політичних термінах: «досягнення соборності української історіографії».²⁵² Наразі наявні спроби наблизитися до такої «соборності» замішані на іншуванні зовнішньому — скажімо, констатації залежності долі українців у складі чотирьох держав міжвоєнної доби «від рішень, які приймалися за межами території України, в столицях чужих інтересам українців держав»²⁵³. Але з огляду на сучасні обрії світової історичної науки, дошкульність відставання від яких навряд чи хтось з українських істориків відверто заперечує, шлях до бажаної й потрібної соборності можна було б шукати саме у подоланні звичаїв іншування насамперед «своїх». Перш ніж вийти у висвітленні історії України на ширші й вужчі за націю та етнос контексти, варто було б нарешті позбутися пов'язаного з політичною обмеженістю «візій» суперечливого іншування і чи не вперше за історію української науки перетворити арену протистояння національно- чи класово-свідомих наративів на єдину етнічну площину, в межах якої «чужі» проекти якщо й реалізовувалися, то завжди у «власному», «засвоєному» варіанті.

Між іншим, обнадійливий приклад такого здолання іншування «своїх» подає саме «львівське» коло істориків. Якщо в «академічному» («київському») синтезі галицьке «русофільство» тлумачиться як ідеологія «національного самозречення», у сучасних дослідженнях воно вже розглядається як явище, що «тривалий час було органічною течією українського руху і мало значні здобутки в ділянці поглиблення української історичної традиції»²⁵⁴. На жаль, бракує такої обнадійливості у сюжетах, що стосуються історії України ХХ століття.

Якщо йдеться про часи революційних подій, увага істориків зосереджується на, так би мовити, історії конфліктів: збройній

боротьбі, протистоянні урядів, політичних орієнтацій, ідеологій. Як відзначив В. Голубко, «на останньому плані залишається той факт, що у ці буремні роки люди продовжували народжувати дітей, орати і сіяти, працювати на фабриках та заводах, налагоджувати комунікації тощо. Втім нерідко саме інтереси родин чи їх сукупностей були визначальними чинниками мікро- та макроісторичного процесу. Дослідникам слід звернути увагу на те, як впливали на національну та соціальну мобілізацію економічні й фінансові чинники».²⁵⁵

Залишаючи поза увагою середовище, в якому розгорталися звичні для неї політичні конфлікти минулого, історіографія створює собі підстави для збереження розмаїтих іншунів. За таких обставин тези на кшталт «більшовизм не мав надійного підґрунтя для свого розвитку в горизонтах українського суспільства»²⁵⁶ залишаються чимсь на кшталт Дройзенівського обертання політики в минуле, якого сучасній науці властиво уникати. Протиставлення «українства» політичним супротивникам, визначеним за іншими критеріями, насправді є обособленою зброєю, бо перетворює саме «українство» з етнічного означення на політичний проект: «У той час як білі сили на момент закінчення світової війни не мали достатньо військ для втручання в українські справи, їхнє керівництво докладало енергійних зусиль, щоб дискредитувати українців в очах дипломатів і військових Антанти»²⁵⁷. Навіть дослідники з числа найперевішних, які цілком свідомі того, що «модернізація совєтської України підштовхнула одночасно й національні, й інтернаціональні процеси», та відкидають тезу про українсько-російський характер тодішніх протистоянь на користь власне української множинності, звично користуються «традиційними» етнополітичними означеннями: «масовий перехід із села в місто, поширення освіти, друкованої продукції могли сприяти поширенню як української, так і неукраїнської ідей».²⁵⁸ У цьому, схоже, можна завбачити ту ж таки «традицію» іншуння; вона жевріє, входячи в суперечність з наявними в історіографії тезами про процес «вкорінення» радянської влади (навіть по 1933 році)²⁵⁹ та про відсутність явища «деградації українського суспільства» за обставин загибелі національної державності й більшовизації організаційних структур²⁶⁰, з незаперечністю «факту існування української громадянської війни» та наявністю «компромісу між російським більшовизмом й українським національним рухом»²⁶¹.

Так чи інакше, перед II Світовою війною в Україні «до влади, управління прийшли нові люди, які не знали капіталізму, жили за комуністичного режиму, виховувались у радянській школі,

навчались у вузах Києва, Харкова, Москви та Ленінграда... вони вірили в соціалізм, комунізм, Компартію та Сталіна. Ці люди відчували гордість за радянську Україну, яку більшовики перетворили в розвинуту «індустріально-аграрну республіку», де не було безробіття, суттєво зменшилася кількість неписьменних, діяла система масової освіти, у закладах культури панувала українська мова. Таких радянських людей було чимало в українському суспільстві — на них тримався комуністичний режим».²⁶² Визнання справедливості цього твердження змушує поставити питання про ще один різновид іншуння: протиставлення термінів «Ради» — «совети» і похідних від них, «радянський» і «совєцький».

Сюжет виправдовує розлоге цитування. Рецензуючи книгу С. Білоконя «Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.). Джерелознавче дослідження» (К., 1999), Я. Грицак зазначив: «Українська мова є однією з небагатьох, де термін «совєцький» перекладається («радянський»), тоді як інші народи свідомо не перекладають цього терміна, підкреслюючи свою відчуженість від совєцької спадщини. В українському інтелектуальному доволі «совєцький» прижився лише на еміграції й Галичині — тобто там, де впливи совєцькості були або найменшими, або де вона викликала запеклий опір.

Власне, Сергій Білокінь своєю книжкою встановлює в українській родимій історіографії важливий прецедент, послідовно вживаючи термін «совєцький». Він пропонує дивитися на совєцьку систему як на злам української історичної традиції...» (підкреслення наші. — К. Г.)²⁶³

У «родимій історіографії» даний прецедент набуває поширення не лише завдяки авторському виборі, але, зокрема, і через «явочну» редакційну політику видавництва. Але, по-перше, Автор рецензії цілком поділяє тези А. Граціозі, що «українські селяни... виступали за совєцьку владу як утілення віковічних ідеалів селянського самоуправління», і що «саме у конфлікті між російським та українським більшовизмом найопукліше проявився національний характер останнього»²⁶⁴. По-друге, він сам написав низку авторитетних праць (зокрема, цитованих вище), які не дають змоги беззастережно підтримати «пропозицію» С. Білоконя й відтак апіорі винести радянський проект за рамки «українських» політичних проектів. По-третє, в цьому ж таки тексті він наводить низку гасел того часу на кшталт «Хай живе радянська влада! Геть більшовиків і євреїв», «За самостійну вільну Радянську Україну», «За самостійну Радянську владу». Маємо досить таких свідчень (від «Нам не треба радянської влади, яка грабує селян!»),

«Геть радянську владу!» до «Українську радянську державність треба будувати, бо вона тільки розпочата, а у нас до цього часу говорять тільки про мову, культуру, хоча це теж елементи державності»²⁶⁵), щоб вважати переклад «з української українською» принаймні зайвим. У загальноукраїнському контексті подібні кроки здатні забезпечити не так «відчуженість» від спадщини, як непорушну прірву між дискурсами та їх носіями. До України в даному випадку цілком застосовуване положення Л. Гудкова: «зручна посилка про «захоплення влади» більшовиками і встановлення «окупаційного радянського режиму», що дуже влаштовує сьогодні російських націоналістів (і в деякому роді лібералів, які вважали, що можна продовжити російську сюїту кадетів з перерваного місця), невірна, оскільки радянський порядок так чи інакше відтворюється щонайменше протягом життя півтора поколінь... радянський порядок мав бути визнаним населенням вже тільки через тривалість його існування»²⁶⁶.

Між іншим, спроби подібного відчуження помітні не лише в царині історіографії. Громадян, котрі обирають соціально-політичну ідентичність «радянських людей», було визнано «особливою «екзотичною» групою населення України»²⁶⁷, носіями ідентичності «ефемерної», їх існування — наслідком загублення своєї національної ідентичності чи зради їй, належність до цієї групи «середньостатистичних українських громадян» — «найбільш вражаючим фактом», а високий відсоток у ній фахівців та службовців — фактом важкопояснюваним²⁶⁸. У таких враженнях від об'єктивного матеріалу легко побачити саме наслідок глибоко закоріненої в науці традиції іншування й неврахування того, що ідентичність може втрачатися саме тоді, коли її перетворюють на неодмінний атрибут неприйнятних з тих чи інших причин політичних проєктів. Адже вищенаведені враження зумовив 12-відсотковий показник носіїв «радянської» ідентичності у 2000 році. Подальші ж соціологічні дослідження засвідчили, що цей «екзотичний» відсоток за 2001–2005 роки знизився до 8,1 %, але через сплеск 17,8–12,7–13,1 %.²⁶⁹ Уявлення, що перехід українських еліт до іншої конфесії (римо-католицизму) всупереч міфологемі традиційної історіографії XIX–XX століття не означав автоматичної втрати руської ідентичності, вже утверджується в науці.²⁷⁰ Залишається очікувати, що це стане остаточно ясним і щодо політичних уподобань.

На тлі цілого XX століття найбільший потенціал іншування одних українців іншими зберігає тематика Другої світової війни. Знову маємо щонайменше двочленний поділ (за визначенням

О. Є. Лисенка, «...в сучасному українському суспільстві утворилися два погляди на події Другої світової війни. І в кожній групі людей — своя правда і своя апологетика»²⁷¹). У розробці цього періоду знову натрапляємо на прагнення задовольнити вимогу «від української історичної науки об'єктивно висвітлити цю трагічну сторінку нашої історії» через визначення до подій «ставлення українського народу, чи принаймні політичної активної його частини»²⁷². Однак, не слід розуміти цей заклик до «нової об'єктивності» як прагнення врахувати позицію «політично активної частини» України в цілому.

В іншуванні «доби II Світової» можна виділити свого роду «зовнішній» і «внутрішній» напрямки. До зовнішнього, який цілком вкладається у русло вищезгаданої «відчуженості» від радянської спадщини, можна віднести боротьбу за перейменування складової частини війни. У формулюванні М. Плав'юка, «То ж не була та війна вітчизняною і для України. Україна стала найбільшою жертвою Другої світової війни між двома тоталітарними режимами, які мали на меті не визволення, а поневолення українського народу. І хоч методи поневолення практиковані Берліном, чи Москвою, були різними, але мета була однаковою. Отже, Другу світову війну нам треба називати її справжнім іменем. Це була війна, ведена проти інтересів українського народу і завдала нам жахливих жертв і втрат»²⁷³. Теза ця популярна й серед інших представників діаспори²⁷⁴. У новітньому ж академічному синтезі ретельно розкрито виникнення терміну «Велика Вітчизняна війна» (С. 226–229), «міф Великої вітчизняної війни» визнано «одним із найпотужніших з усіх інтеграційних радянських міфів» (С. 270); саму ж війну автори відповідного нарисуволіють називати або «війна», або «радянсько-німецька війна» (С. 164, 229, 242)²⁷⁵, хоча жодного академічного навантаження поза ідеологічними схемами така заміна не несе.

Черговий випадок іншування через невиправдану генералізацію маємо на стику науки й публіцистики. До наукової статті потрапляє теза, сформульована за назвою газетної статті іншого історика: «Україна сказала «ні» сталінізму». Йдеться власне про те, що з початком війни «соціально й етнічно неоднорідне українське суспільство виявилось розколотим, при цьому значна його частина продемонструвала або відверто вороже, або пасивне ставлення до радянської влади»²⁷⁶. Масштаб згаданого заголовку явно не впливає з суті матеріалу, бо «значна частина» — це навіть не більшість. Постає натомість питання: чи тій іншій частині суспільства, що продемонструвала, як можна припустити з викладу,

«відверто прихильне або активне ставлення до радянської влади», справді йшлося про щось на кшталт гасла «сталінізму — «так»»?

За спостереженням автора підсумкової праці В. Голубка, «практично більшість вітчизняних дослідників погоджується з думкою, що єдиним позитивним здобутком визволення України Червоною армією стало об'єднання майже всіх українських етнічних земель в єдине ціле, хоча методи і ціна, якою це було досягнуто, викликають дискусію і неоднозначну оцінку». Є й випадки цілковитого заперечення бодай такого позитиву: «В. Трофимович... дотримується погляду, що звільнення України радянськими військами не було її справжнім визволенням, а лише відновленням радянської окупації»²⁷⁷. Цілковиту окремішність історичної долі різних частин України демонструє підсумок В. Яремчука стосовно «львівського» синтезу української історії: «хоча симпатії авторів лежать на боці українських політичних і військових організацій (в т. ч. й тих, що співпрацювали з нацистами), які, на їхню думку, всіма доступними їм методами захищали інтереси українства..., це не заважає виваженому зображенню *інших, неукраїнських за характером*, сил. Так, схвально оцінено політику радянської влади в передвоєнній Західній Україні в соціальній та освітній галузях..., віддається належне здобуткам радянського партизанського руху (Курсив наш. — К. Г.)»²⁷⁸.

Але у подібному дискурсі «віддання належного» сприймається радше як вийняток. «Радянський партизанський рух він [В. Трофимович] вважає таким, що був інспірований московським керівництвом; що ж до українського націоналістичного руху, керівного ОУН, то останній змушений був розраховувати насамперед на власні сили»²⁷⁹. Чи ж головна це ознака для характеристики подібних рухів? Тож інші автори шукають такої характеристики у тому, що «збройні сили українського руху опору... намагалися використати війну між Німеччиною і Радянським Союзом для досягнення власної політичної мети — здобуття і розбудови незалежної України»²⁸⁰. За такого контексту те, що раніше здавалося цілком усталеним, може видатися свіжим і несподіваним відкриттям. Розкриваючи насамперед тему ролі радянських партизанів у створенні «протиукраїнської агентурно-провокаційної мережі», автор зауважує, що «не треба оцінювати радянський партизанський рух, так би мовити, однокольорово — або в білих фарбах, як тільки героїчний, або тільки у чорних, як повністю злочинний, що він повністю бандитський і беріївський. На наш погляд, обидві точки зору не відповідають історичній правді, ближче до істини, мабуть, буде твердження, що радянський партизанський рух

виник і діяв як збройна реакція підрадянських народів на брутальну гітлерівську окупацію і тим самим посідає поважне місце серед всіх учасників антифашистської боротьби поруч з УПА, рухом Опору в країнах Європи»²⁸¹.

Чималі резерви іншування ще зберігає дослідження множинності фронтів війни. «...почалася збройна боротьба українців на два фронти, спершу проти большевицьких військ, оточених у польських болотах, а згодом і проти німців»; Поліська Січ — «перша українська повстанська формація під час Другої світової війни, яка спершу очистила Полісся від большевицьких військ, а згодом виступила проти німецького терору на Волині»²⁸². Якщо зіставити ці тези з відомостями, що «уже в червні 1941 р. наявні факти збройного опору наших воїнів, які не здалися у полон, а продовжували боротьбу в тилу німців»²⁸³, то не можна не задатися питанням, хто ж тут кому «наш», а хто «ворог»?

За А. В. Кентієм та В. С. Лозицьким, «...в західних областях України реальною бойовою силою у той час виступили ОУН-УПА, які користувалися широкою підтримкою місцевого населення та були готові активно протидіяти поверненню в регіон радянської влади»²⁸⁴. Це спрямування зусиль аж ніяк не вписується навіть у найширший контекст Другої світової війни як війни двох груп держав (Союзників та Осі). Засуджуючи іншування у звичніших, «зовнішніх» його спрямуваннях, Н. Гончаренко й М. Кушнарєва зазначили, що у хворих на нього текстах «споконвічна боротьба за незалежність робить наших воїнів захисниками (навіть на чужій території), а чужих — загарбниками»²⁸⁵. Подиву гідний такий рівень засвоєння традиції «внутрішнього» іншування, коли ця «споконвічна боротьба» здатна «наших воїнів» зробити загарбниками навіть на території своїй! Якщо ж цю територію вважати «не своєю», а тезу про загарбництво трактувати всерйоз, то годі й говорити, що ці взаємовиключні історії можуть стосуватися однієї країни та однієї нації. Казусові іншування не може зарадити ні спроба розглянути боротьбу УПА як національну революцію, що врешті призвела до відродження Української держави, ні твердження, що «повстанський рух був не галицьким чи волинським явищем, а загальноукраїнським процесом, а УПА — загальноукраїнською армією»²⁸⁶. Їх автори, схоже, не помічають, що вихід із становища за доведення їх концепції полягає у «виявленні» на тлі Другої світової війни особливого явища — війни «української громадянської», яке надасть «внутрішньому» іншуванню граничної досконалості. А втім, може саме така досконалість відкриє, нарешті, шлях українцям до «іспанського» єднання?

Але результати наявні вже й зараз. У межах однієї і тієї самої статті, наприклад, зустрічаємо: 1) засудження політикуму за відзначення ювілейних дат «ненашої історії» (річницю «завершення війни» Україна святкувала 9 травня, а не 8 травня, «як європейські країни»); 2) жаль з приводу того, що не віддано «пальму першості у встановленні Прапора Перемоги» Героєві України О. Бересту; 3) згоду з тим, що брак істотного поступу у вирішенні проблеми воїнів УПА й найменшого натяку на можливість примирення дає підстави говорити про «нашу поразку в Другій світовій війні»²⁸⁷. Мабуть, така спроба поєднати непоєднане постає як свого роду *summa summarum* нинішнього рівня іншування «ненашої історії».

Але Автор цієї статті, безумовно, має рацію стосовно того, що брак можливості примирення — завжди поразка. На думку вчених США, якою б ціною не було свого часу досягнуто американського возз'єднання (*American reunion*) по громадянській війні, невдача примирення й брак компромісу мали б набагато страшніші наслідки.²⁸⁸ До речі, труднощі примирення — не лише українська проблема, а і європейська: британські ветерани, скажімо, досі не готові відвідувати військові кладовища Другої світової разом з федеральним канцлером Німеччини.²⁸⁹

Отже, якщо йдеться про національне примирення, реальне возз'єднання, то має йтися про компроміс. От тільки про який?

Прихід до влади «україноцентричних державницьких сил» збуджує сподівання істориків на «формування сприятливого суспільно-політичного клімату для позитивних змін у суспільній свідомості, поступового витіснення минулих історичних міфів та їх заміну новими, котрі відповідатимуть нинішньому етапу бачення України та українців у світовій спільноті»²⁹⁰. Про вимоги до такого міфу (академізм, зовнішня сприйнятливість) вже йшлося. Чимало говориться і про україноцентризм як дійсну чи конче бажану позитивну рису новітньої вітчизняної історіографії.²⁹¹ Але україноцентричність сьогоденського штибу може обернутися іншуванням, відчужуванням пів-України, штучним ув'язуванням українськості з політично обмеженими візіями.

Тож треба нарешті усвідомити, що «екстрене» творення національної історії за сучасних обставин і рівня фахових вимог (не надто сприятливих для постановки такого завдання) не може здійснюватися шляхом іншування, «привласненням минулого»²⁹² від імені якоїсь меншої групи, хай навіть ідея поширення рис цієї групи на цілий етнос видається вкрай привабливою. Сучасний

національний наратив не може містити ані рудиментів телеології, ані протиставлення певних верств «народу», ані регіональної чи то пак політичної «відчуженості» (чи, навпаки, «генералізації»). Не гідна історичної науки зрілої нації ситуація, коли авторитетність наративу залежить від наслідків президентських чи парламентських виборів.

Фаховий історик не може бути в одному контексті «фахівцем», а в іншому — «патріотом». Якщо він справді переслідує мету подолати відставання від належного рівня досліджень, то має фахово ставитися і до реалій сучасного йому життя, покласти край іншуванню як рисі власного світогляду, яка визначає ставлення до тих чи інших політичних проектів сучасності. В іншому випадку іншування назавжди оселиться в його працях, перешкоджаючи розмаїттю думок і поглядів у науковому середовищі. Недарма сучасна фахова корпорація застерігає: «Коли історики творять інтерпретації і судження, вони повинні бути обережними, щоб не представляти їх у такий спосіб, який перешкоджає обговоренню альтернативних інтерпретацій»²⁹³.

Ані глорифікація, ані демонізація проектів націєтворення, відомих у минулому, не сприятиме виконанню сьогоденських завдань. Усі без винятку такі проекти нині варто оцінювати не за мотивами, а за наслідками. Тоді краще, що було в кожному, сприятиме остаточній реалізації проекту, дійсно актуального.

Додаток 2 Список літератури до доповіді О. Удода

1. *Алексеева Г.Д.* Историческая наука в России. Идеология. Политика. (60–80-е годы XX века). — М., 2003. — 248 с.
2. *Баханов К.* Оновлення змісту сучасної шкільної історичної освіти. — Донецьк, 2005. — 326 с.
3. *Гнатюк О.* Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. — К., 2005. — 528 с.
4. *Гузенкова Т.С.* «Жертва истории» борется с северным соседом // Независимая газета (Москва). — 1998. — 25 марта.
5. Историки читают учебники истории. Традиционные и новые концепции учебной литературы / Под. ред. К. Аймермахера и Г. Бордюгова. — М., 2002. — 232 с.
6. История для завтрашнего дня (современная реформа школьного исторического образования в России). — М., 2000. — 186 с.
7. *Константинов С.В., Ушаков А.И.* История после истории. Обзоры России на постсоветском пространстве. — М., 2001. — 208 с.

8. *Кульчицький С.* Історія Батьківщини в шкільних підручниках // Дзеркало тижня. — 2002. — 3–9 серпня.
9. *Кульчицький С.* Україна і Росія: переваги і небезпеки «особливих відносин». Роздуми історика. — К., 2004. — 113 с.
10. *Лукінюк М.* Обережно: міфи! Спроба системного підходу до висвітлення фальшувань історії України. — К., 2003. — 576 с.
11. *Мацкявичете М.* Учебник истории — больше чем учебник // Управление школой (Москва). — 2002. — 8–15 января.
12. *Моисеенкова Л., Марциновский П.* Россия в украинских учебниках истории: Новое видение или проявление на идеологическом рынке? // Мир истории: Российский электронный журнал. — 2004. — № 1.
13. Национальные истории в советском и постсоветском государствах / Под. ред. К. Аймермахера, Г. Бордюгова. — М., 1999. — 446 с.
14. Почему Украина не Россия / Авт.-сост. А.А. Кокотюха. — Харьков, 2004. — 397 с.
15. Протистояння в Азії через воєнну історію // www.bbc.co.uk/story/2005/11/printable/051115.
16. *Сергеев Ю.* Я б историю закрыл, слегка почистил... // Комсомольская правда. — 2004. — 13 января. — С. 3.
17. *Тарасов Б.* Учебники истории: поле вражды или сотрудничества? // История (Москва). — 2004. — № 3. — С. 4–5.
18. *Тарасов Б.* Национализм: основа противостояния или залог единения? // История (Москва). — 2004. — № 3. — С. 6–7.
19. *Удод О.* Сучасні українські підручники з історії в оцінці польських та німецьких істориків // Проблеми історії України. — Вип. 9. — К., 2003. — С. 427–435.
20. Україна та Росія: проблеми політичних і соціокультурних відносин. — К., 2003. — 604 с.
21. Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми. — Львів, 2004. — 406 с.
22. Українська історична дидактика: Міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії). — К., 2000. — 368 с.
23. *Ульянов Н.* Украинский сепаратизм. — М., 2004. — 416 с.

Додаток 3 Список літератури до доповіді Я.-Ж. Янмаата

- International Textbook Research on Britain, Germany and the United States. Oxford: Berg.
- Cabinet of Ministers of Ukraine (2004) 'Derzhavnyi Standart Bazovoi i Povnoi Zahal'noi Serednoi Osvity', Istorია v Shkolakh Ukrainy. No. 2, 2–7.
- Carras, C.* (2001) 'Preface', in C. Koulouri (ed.) Teaching the History of South-Eastern Europe. Thessaloniki: Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe.
- Connor, W.* (1972) 'Nation-Building or Nation-Destroying', World Politics 24, 319–55.
- Council of Europe (1999) EDES 1998-1999: Education for Democracy and European Studies in Ukraine (Report on the Seminar DECS/EDU/CIT (99) 17 Prov.). Strasbourg: Council of Europe.
- Anderson, E. A.* (2005) 'Backwards, Forwards, or Both? Moldovan Teachers' Relationships to the State and the Nation', European Education 37 ...
- Antoniou, V. L. and Y. N. Soysal* (2005) 'Nation and the Other in Greek and Turkish History Textbooks', in H. Schissler and Y. N. Soysal (eds.) The Nation, Europe and the World: Textbooks and Curricula in Transition. New York and Oxford: Berghahn Books.
- Berghahn, V. R., and H. Schissler* (1987) 'Introduction: History Textbooks and Perceptions of the Past', in V. R. Berghahn and H. Schissler (eds.) Perceptions of History:
- Council of Europe (2000) The Secretary General's New Initiative Seminars on «The Reform of History Teaching in Ukraine» (Report DECS/EDU/HIST (98) 54). Strasbourg: Council of Europe.
- Encyclopaedia Britannica (1994) part 26.
- Janjetovic, Z.* (2001) 'National minorities and non-Slav neighbours in Serbian textbooks', International Textbook Research 23, 201–14.
- Kohn, H.* (1944) The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background. New York: Macmillan.
- Kohn, H.* (1994) 'Western and Eastern Nationalism', in J. Hutchinson and A.D. Smith, (eds.) Nationalism. Oxford: Oxford University Press.
- Komarov, Y., V. Mysan, A. Osmolov's'kyi, S. Bilonozhko, and O. Zaitsev* (2004) Istorიაiia Epokhy Ochyma Liudyny: Ukraina ta Evropa y 1900–1939 Rokakh, 10 Klas. Kyiv: Heneza.
- Koren, S.* (2001) 'Minorities in Croatian History and Geography Textbooks', International Textbook Research 23, 183–200.